

NEMZETISÉGI TÖRVÉNYÜNK MEGALKOTÁSÁ- NAK HÁROMNEGYEDSZÁZADOS FORDULÓJÁN

Éppen háromnegyed évszázada, hogy a magyar törvényhozás beiktatta a törvénytárba a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1808: XLIV. törvénycikket. Így 75 éve annak, hogy megalkottuk a magyar állam egyik alaptörvényét, amely majdnem teljes szövegében ma is érvényben van és így eléggé kiállotta már az idők próbáját. Maga ez az évforduló is indokoltá teszi, hogy erről a fontos alaptörvényről megemlékezzünk. De a megemlékezésnek még különös indokoltaságot ad, hogy a törvény a magyar országgyűlés legjellegzetesebb és legkiválóbb alkotásai közé tartozik, amely a Kárpátok völgyében élő népek egymásra utaltságát és a magyarságnak ezeréves történelme egész folyamán tanúsított megértő szellemét híven juttatja kifejezésre. A kisebbségi kérdés kezelése tekintetében az utolsó 75 év szellemi áramlatai Európaszerte folyton változó irányzatokat vetettek felszínre, ismételten új megoldási módokat terjesztettek el; azonban nálunk ezek az áramlatok legfeljebb az 1868. évi törvény végrehajtásának egyes részleteit befolyásolták, de a nemzet felfogását átalakítani nem tudták; a nemzet az 1868. évi törvényhez mindig ragaszkodott. Nemzetünk örök dicsősége marad, hogy oly korban alkotott törvényt a nemzetiségi egyenjogúságról, amikor ez az eszme a legtöbb államban csiráiban sem élt; és az is örök dicsőségünk, hogy a törvényhez ragaszkodva ebben a tekintetben is fenntartottuk a folytonosság-
nak az egész magyar alkotmányfejlődést jellemző elvét.

A Kárpátok völgyében, a magyar szent korona országai-
ban élő népek egyenjogúságát a magyar történelem évszázadain keresztül az biztosította, hogy a magyar állam a latin hivatalos , nyelvet Európában a legtovább tartotta fenn. Ilyen körülmények között a magyar nyelv a többi népek nyelvével szemben tulajdonképp semmi előnyt nem élvezett: a hivatalos nyelv a magyarok részére épúgy a latin volt, mint a nemzetiségek részére. A nem hivatalos életben a nemzetiségi nyelvek a magyarral egyenlő módon érvényesülhettek és a magyar állam területén jelentek meg olyan nemzetiségek első irodalmi termékei is, amelyek a határokon túl

önálló államot alkottak (román, szerb). A nem magyar anyanyelvűek a magyarokkal egyenlő módon kaphattak nemességet, köztisztséget és érvényesülésük a közélet egy területén sem volt korlátozva.

A magyar nyelv használatának a hivatalos életben való lehetővé tételére, valamint közép- és felsőfokon való oktatására az 1790. évi nemzeti felbuzdulás óta tett lépéseket a törvényhozás.

Az 1790: XVI. tc. fenntartja a kormányiszéki ügyekben a latin hivatalos nyelvet, de a magyar nyelv terjesztése és fejlesztése érdekében előírta, hogy részére a gimnáziumokban, akadémiákon és egyetemen tanszéket állítsanak, hogy a magyar nyelv megtanulásának lehetősége meglegyen. Az 1792: VII. tc. már kötelező tárggyá tette a magyar nyelvet, míg a kapcsolt részekben az továbbra is rendkívüli tárgy maradt. E törvény biztosítani akarta, hogy bizonyos idő múlva a közhivatali alkalmazásnál a magyar nyelv tudása kötelező legyen és a helytartótanács a törvényhatóságok magyar felterjesztéseire magyarul válaszoljon. E két utóbbi óhajt kötelező szabállyá csak az 1830: VIII. tc. nyilvánította; de már előbb az 1805: IV. tc. a törvényhatóságok felterjesztéseire a magyar nyelvet legalább párhuzamos használatra megengedi, az 1808: VIII. tc. és 1827: XI. tc. pedig a nemzeti múzeum és a magyar tudós társaság felállításával mozdítják elő a nemzeti nyelv ügyét. Az 1830: III. tc. azt is kimondta, hogy a helytartótanács a magyar törvényhatóságokhoz szóló intézvényeit a körlevelek kivételével magyarul adja ki, hogy a Kúria a magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul tárgyaljon és határozzon, hogy a magyar nyelvet a kerületi táblák, megyei, városi bíróságok és szentszékek előtt is lehessen használni, hogy ügyvédi vizsgára csak magyarul is tudó egyént lehessen bocsátani, végre, hogy a belföldi katonai parancsnokságok a magyar okiratokat elfogadni legyenek kötelesek. Az 1836: III. tc. szerint a törvényeket ezentúl magyarul is kell szerkeszteni és ez a szöveg a hiteles; az ítéletábla előtt magyarul is lehet pereskedni és a kúria az ily perekben magyarul ítélt; a hitelesítések magyarul is történhetnek, a magyarnyelvű szentbeszédet tartó egyházközségben az anyakönyvet magyarul is lehet írni. Az 1840:VI. tc. az országgyűlés és törvényhatóságok felirataira, a helytartótanács körleveleire, az egyházaknak és a magyar ezredeknek a törvényhatóságokkal, valamint utóbbiaknak egymásközt való érintkezésére, a káptalanok hitelesítéseire, a tárnoki szék ítéleteire, az anyakönyvek és az országos számadások vezetésére már kizárólag a magyar nyelvet írja elő; e törvény szerint az udvari kamara a hozzá magyarul író törvényhatóságokkal köteles magyarul levelezni; az egyházak csak magyarul tudó lelkészt alkalmazhatnak. Az 1844: II. tc. szerint már az országgyűlés nyelve kizárólag a magyar, a törvényeket csak e nyelven alkotják és szentesítik és a királyi intézvényeket is e nyelven adják ki, de a kapcsolt részek követői még 6 évig latinul szavazhatnak; a magyar kancellária, a

helytartótanács, udvari főtörvényszék, minden ítélőszék és szent-szék hivatalos nyelve és minden iskolában az oktatási nyelv, de a kapcsolt részek levelezéseikben a latint használhatják, az ottani közép- és főiskolákban a magyar nyelv kötelező tárgy. Az 1847: I. erdélyi tc. szintén általános hivatalos nyelvvé teszi a magyart, de előírja, hogy a törvényeket a szász törvényhatóságok részére le kell fordítani, e törvényhatóságok ügyvitele németül történik.

Ha végig tekintjük a magyar nyelv érdekében alkotott ezeket a törvényeket, mindenek előtt meg lehet állapítani, hogy azokban a törvényhozást tiszteletre méltó szándék vezette; a nemzeti felébredés korában, amikor általánossá vált a nemzet legfőbb ismérvének és kincsének tekinteni a nyelvet, a magyarságban is ösztönyszerűen lépett fel a kívánság, hogy a holt latin nyelv kiküszöbölésével a nemzeti nyelv a hivatalos életben is elfoglalja természetes helyét. Azt sem lehet mondani, hogy a törvényhozás e tiszteletre méltó szándék keresztülvitelében túlságosan gyorsan és erélyesen járt volna el; ellenkezőleg fokról-fokra, lépésenkint haladva vitte keresztül tervét. Először a magyar nyelv az iskolákban csak fakultatív tárgy, majd később kötelezővé válik és végre az oktatás általános nyelve lesz; a közigazgatásban is először csak lehetőséget adnak a magyar nyelv párhuzamos használatára, majd a magyar nyelvű felterjesztések és átiratok válaszában nyelvvé teszik a magyart, végre általánosan kötelezővé válik. Az igazságszolgáltatásban először csak a felek részéről engedik meg a magyar nyelvű beadványokat, majd a magyar felek ügyeiben teszik kötelezővé a magyar tárgyalási és határozati nyelvet, végre a magyar az igazságszolgáltatás nyelve lesz. A közhivatali alkalmazásnak jó ideig nem volt feltétele a magyarul tudás, 1830-ban van először ez előírva, hogy azután másfél évtized múlva a közigazgatás és igazságszolgáltatás már mindenütt magyarul folyhasson; az egyházi éleiben is először csak a magyarul beszélő gyülekezetekben van lehetővé téve a magyar anyakönyvi nyelv, később minden lelkész köteles magyarul tudni és az anyakönyveket magyarul vezetni. Ez a fokozatos, tervszerűen felépített megvalósulás még ebben a nemzeti fellángolással szorosan összefüggő tárgyban is minden el' hamarkodottságtól mentes józan mérsékletet mutat; 1790-től majdnem két emberöltőt engedtek, hogy az itt élő népek alkalmazkodhassanak az új rendhez. Amellett a törvényhozás mindig külön figyelemmel volt a társországok különleges igényeire, a ezások kiváltságaira és a nemzetiségi egyházak (görögkeleti román és szerb) önkormányzatára. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar nyelv érvényesítése — amint az 1790: XVI. tc. ből kiténik — egyúttal védekezés is volt II. József németesítő törekvésével szemben.

Nem is lehet mondani, hogy a magyar nyelv érvényesítése a nem magyar ajkú lakosság részéről közvetlen ellenhatást váltott volna ki. 1840-ig a törvények egyhangúlag mentek át az ország-

gyűlésen; csak a horvátok szóltak 1840-ben a latin nyelv megtartása mellett, amit nekik meg is engedtek.*) Mégis megvoltak a törvények természetes következményei a nemzetiségeknél. Egyrészt náluk is megindult a törekvés nyelvük ápolására és fejlesztésére, másrészt a latin hivatalos nyelvnek a magyarral való felcserélése náluk is felébresztette azt a vágyat, hogy a nemzetiségi vidékeken viszont az ő nyelvük alkalmazható legyen. Abban bizonyára igaza van Szemere Bertalannak, hogy a nemzetiségek részéről való mozgolódásokat szabadságharcunk idején nem az ismertetett törvények váltották ki, hanem az osztrák uszítás. Viszont Mocsáry Lajosnak is igaza van, hogy a latin nyelv jó kapcsolatot volt a Kárpátok völgyében élő népek közt s legalább közvetítő nyelvként egyelőre meg lehetett volna tartani.***) Az is baj volt, hogy egyes politikusok részéről erős magyar nacionalista szellem érvényesült (Kossuth Lajos), ami természetesen a nemzetiségeknél nyugtalanságot okozott. A veszélyt jól látta Széchenyi, aki akadémiai elnöki megnyitó beszédében 1842-ben élesen szállt szembe az egyes körökben észlelhető türelmetlenséggel.

Az 1848. évi törvények a magyar nyelv érdekében semmi újabb rendelkezést nem tesznek és így nem sérelmesek a nemzetiségekre. Az V. tc. 3. §-a és a XVI. tc. 2. §-ának e) pontja a törvényhozás, illetőleg a megyei gyűlések tanácskozási nyelvül jelöli meg ugyan a magyart, de ez csak ismétlése az 1830, 1840 és 1844. évi törvények rendelkezéseinek. A kapcsolt részeken a megyegyűlések nyelve az 1848. évi törvények szerint már a horvát. 1848-ban az országgyűlés tárgyalási anyagában szerepelt egy külön javaslat is a magyar nyelvről és a nemzetiségről, ezt azonban félretették, hogy a horvátokkal és egyéb nem magyar nyelvű népekkel szemben figyelmet tanúsítsanak.***)) Egyébként pedig az 1848. évi törvények a jogok általánosítása és egyenlősítése tekintetében ép úgy váltak a nemzetiségek, mint a magyarság javára; e reformokat ezért a nemzetiségi megyék is ujjongva üdvözölték. A felelős minisztérium a horvátokra bízta a beligazgatás nyelvének megállapítását, a minisztériumokban horvát osztályokat állított fel, a társországokkal horvát nyelven levelezett, a törvények szentesítése horvát nyelven is történt. így sérelemről nem panaszkodhattak a nemzetiségek, akik különben a szabadságharc idején tömegesen vettek részt a magyar hadseregben.

Hogy a magyar kormány milyen nagy súlyt helyezett a nemzetiségi igények kielégítésére, annak bizonyága, hogy a szegedi forradalmi országgyűlés 1849 júliusában elfogadta a Szemere belügyminiszter által előterjesztett indítványt és így már ekkor létre-

*) *Szemere* Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848-49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról. Előszót írta *Horváth* Jenő, sajtó alá rendezte *Szűts* Iván, 1941.

**) Mocsáry Lajos: *Nemzetiség*. 1858. 161—185. 1.

***)) *Sándorfy*: *Törvényalkotásunk hőskora*, 282—283. 1.

jött az első nemzetiségi törvény, amely azonban a szabadságharc leverése miatt nem kerülhetett végrehajtásra. E határozat az ország területén élő nemzetiségek szabad fejlődését mindenben biztosítja; a közigazgatás hivatalos nyelve ugyan a magyar, azonban gyűléseken mindenki anyanyelvén szólalhat fel és a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozhatja el. Az elemi iskolákban a község nyelve a tanítási nyelv; ugyancsak a község nyelve a parancsadási nyelv a nemzeti hadsereg illető részében. Az anyakönyveket az egyházközség nyelvén kell vezetni; ugyanaz az egyházi közigazgatási nyelve. A folyamodványok bármely nyelven benyújthatók. A hivatalok elnyerésénél csak az érdemesség és képesség irányadó, tekintet nélkül az anyanyelvre és vallásra. A határozat külön rendelkezéseket tartalmaz a görögkeleti egyházra és felhatalmazza a kormányt, hogy az oláhok és szerbek igényei nek kielégítésére szükséges rendelkezéseket tegyen. Az ismeretett rendelkezések eléggé igazolják, hogy már a szabadságharc magyar kormánya a legmesszebbmenő módon igyekezett a nemzetiségi igényeket kielégíteni, sőt az elől sem zárkózott el, hogy a nemzetiségi nyelvek a nemzeti hadseregben alkalmaztassanak.

Jellemző, hogy a szabadságharc leverése után az osztrák kormány, amely a nemzetiségeket állandóan a magyarság ellen izgatta, az abszolutizmus (1849—1867.) idején mit sem tett jogaik védelmében, sőt erőszakos németesítés által együtt sújtotta őket a magyarsággal. Az 1850 évi osztrák népszámlálásnál kb. 2—3. millió nemzetiségi magát magyarnak is vallotta. Csak a magyar szabadságharc ébredése hozhatta és hozta újra a nemzetiségi igények érvényesülését. E tekintetben az elnyomás ideje alatt sem hiányoztak magyar részről a komoly felszólalások; ebből a szempontból elég Széchenyi István gróf, Kemény Zsigmond báró, Eötvös József báró, Mocsáry Lajos e korban írt vagy megjelent irataira és Kossuth hírhedt föderációs tervére utalni.

Már az 1861. évi országgyűlés egyik legsürgősebb feladatnak tartotta a nemzetiségi kérdés törvényhozási rendezését; erre utalt az országgyűlés feliratában és e célra meg is választott egy 27 tagú bizottságot, amely azonban az országgyűlés feloszlása miatt nem fejezhette be működését. Deák 1861. évi felirata büszkén mutat rá arra, hogy a nemzetiségek sem itt az osztrák uralom alatt, sem Ausztriában, sem másutt oly kedvező állapotban nem voltak, mint Magyarországon századokon át; a felirat ennek ellenére helyzetük további emelését ígéri, mihelyt a csonka országgyűlés kiegészül.

Az 1861. évi országgyűlés idejét a nemzetiségek is felhasználták igényeik bejelentésére; ekkor jelölték meg tulajdonképpen első ízben álláspontjukat. Az 1861. évi turócszentmártoni szláv nemzeti gyűlés a magyar nyelvre vonatkozó törvények hatályon kívül helyezését és a megyék határainak nemzetiségi alapon való kikerekítésével „felsőmagyarországi szláv terület”

alakítását kívánta, amelyben a szláv legyen az egyedüli igazgatói és oktatási nyelv. Az ugyanezen évi karlóczi szerb kongresszus külön szerb vajdaságot kívánt önálló beligazgatással. Az ugyancsak 1861-ből való román törvényjavaslat a román, szlávot, szerbet, orosz és németet a magyarral egyenjogú nemzetnek kívánja nyilvánítani, megfelelő közigazgatási beosztást és az említett nyelveknek a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban érvényesülését írja elő.

Az 1865. év végére összehívott országgyűlés felirata szintén hangoztatja, hogy a különböző nemzetiségek (érdekeire vonatkozó törvények alkotásában az igazság és testvériség elvét kívánja követni. Már az érdemleges munka legelején, 1866. március 9-én többen javaslatot terjesztettek elő egy 30 tagú bizottság kiküldésére, hogy az „a különajkú nemzetiségek érdekeinek biztosítására törvényjavaslatot készítsen“; hasonló értelmű indítványt terjesztett elő másnap egy nemzetiségi képviselő és március 20-án *Deák* Ferenc. A képviselőház az indítványt elfogadta, a bizottságot 40 taggal kiküldte és ehhez a bizottsághoz tette át a képviselőházhoz „a külön nemzetiségek részéről“ beadott kérvényeket.

Az 1867. évi rutén felterjesztés tiszta rutén választókerületek alakítását és a rutén (magyarorosz) nyelvnek a közigazgatásban és oktatásban való érvényesítését kívánta. E javaslatok egy részét már említettem. A nemzetiségi képviselők javaslata egyenjogú országos nemzeteknek kívánja elismertetni a Magyar, román, szerbet, szlovákot, orosz és németet; a javaslat szerint a megyéket e nemzetek elterjedettsége szerint kell kikerekíteni és az egyes megyékben a többség nyelve legyen a hivatalos nyelv.

Az országgyűlés nemzetiségi bizottságának Nyáry Pál vezetése alatt működő alvázastmánya 1867. júniusában törvényjavaslatot terjesztett elő, amely Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter tervezete alapján 6 fejezetben foglalja össze a nemzetiségi jogokat a községi és egyházi, a törvényhatósági, az állami közigazgatás, a társulás, a törvénykezés és a törvényhozás terén. A kíséző jelentés szerint a javaslat biztosítja a nemzetiségi igények szabad érvényesítését a politikai egység szempontjából elkerülhetetlen határokig. A társországokra a javaslat nem terjedt ki.

A nemzetiségi bizottság *Somssich* Pál elnök és *Horváth* Lajos előadó aláírásával 1868. októberében adta be jelentését, amelyhez a többség és kisebbség törvényjavaslata van csatolva. A jelentés szerint a többségi javaslat óvakodott az egységes kormányzatot, megfelelő közigazgatást és jó igazságszolgáltatást veszélyeztető intézkedésektől és megóvja az állam hivatalos nyelvének jogait; c korlátok közt azonban a legszélesebb körben biztosítja a nem magyar ajkú polgárok teljes egyenjogúságát és az anyanyelv szabad használatát. A román és szerb képviselők ki-

sebbségi javaslata a hat „országos nemzet“ és nyelv egyenjogúságán épül fel.

Az országgyűlés központi bizottsága kisebb módosításokkal elfogadta a nemzetiségi bizottság szövegét és azt november 12-én a ház elé terjesztette. A javaslatot előbb az osztályok tárgyalták, majd november 24-én a képviselőház vette munkába. Mindjárt a vita elején szót kért Deák Ferenc — aki már a bizottságokban kifogásolta a szöveget — és új javaslatszöveget terjesztett be, amely a központi bizottság szövegétől főleg a bevezetésben, a záradékban és a szerkezetben tért el, azonfelül egyes ellentéteket küszöbölt ki. A bevezetés *Deák* ismert alapelveit fejezi ki, a záradék a társországra vonatkozik, a szerkezet módosítása a jobb áttekinthetőséget biztosítja. *Deák* az elsőfokú bíróságok tárgyalási nyelvében is egyenjogúságot akart, de ezt a többségi hangulatra tekintettel nem indítványozta. Ugyanez nap okolta meg *Mocsonyi* Sándor a kisebbségi indítványt. Szerinte az egységes politikai nemzet fogalma nem zárja ki, hogy az országban több nemzet legyen; a területi egységgel nem ellenkezik a nyelvtérségek kikerekítése. A nemzetiségi igények legfontosabbja a kisebbségi nemzet jogalanyiségének elismerése. A nyelv jogait a törvénykezésben, felső oktatásban és törvényhozásban is biztosítani kell.

Az általános vita öt, madnem teljes ülésnapot vett igénybe. A nemzetiségi képviselők érvei főleg három irányban mozogtak. Kifogásolták, hogy a többségi javaslat a magyar nemzetiség és magyar nyelv javára fölényt biztosít, hogy nem sorolja fel az egyenjogúságban részes nemzeteket és hogy mit sem tesz a nemzetiségi területek elkülönítésére és azokban a többségi nyelv hivatalos nyelvvé tételére. Magyar részről a felszólalók a kisebbségi javaslatban az állam magyar jellegének megtagadását, az ország feldarabolását, a közigazgatás és igazságszolgáltatás lehetetlenné válását látták. *Eötvös* József báró kultuszminiszter elfogadta *Deák* szövegét. A november 28-i névszerinti szavazáson a kisebbségi javaslatot 267 szóval 24 ellen elvetették és a központi bizottság javaslatának mellőzésével *Deák* szövegét elfogadták.

A november 29-i vasárnapi ülésen indult meg és be is fejeződött a részletes vita. Előzetesen azonban *Mocsonyi* Sándor és *Miletics* Szvetozár a román és szerb képviselők nevében bejelentették, hogy a többség elvi álláspontjára tekintettel a részletes vitában nem vesznek részt és az ülésről eltávoztak. *Deák* ezt kifogásolta, mert minden képviselő az egész nemzetet képviseli. Több kisebb módosítás történt még a szövegen, nagyobb részt a nemzetiségek érdekében. December 1-én harmadszori olvasásban is elfogadták a javaslatot, amely a főrendiház által történt elfogadás és szentesítés után mint 1868: XLIV. tc. lett az Országos Törvénytárban december 9-én kihirdetve.

Ha a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény megalkotá-

sónak körülményeit vizsgálat tárgyává tesszük, megnyugvással lehet megállapítani, hogy az országgyűlés többségét a legjobb igyekezet vezette. A javaslatot csak nemzetiségi részről kifogásolták, magyar részről ellenvetés alig hangzott el annak ellenére, hogy a javaslat a negyvenes években a magyar nyelv kizárólagos használata tekintetében biztosított számos rendelkezést áttört. Még *Tisza Kálmán* is, akit a magyar imperializmus harcosa gyanánt szoktak említeni, a javaslat mellett érvelt és a magyarosítást lehetetlennek tartotta. A magyar képviselők jó része legyőzte a magyar érzelmi szempontokat és legfeljebb egyes részletkérdéseknél igyekezett a szöveget a magyarság érdekében némileg enyhíteni, de bölcs mérsékletet tanúsítva általában elfogadta vezetőinek a nemzetiségekkel való megegyezést hangoztató gyakorlati érveit. *Deák* mondotta: „csakis a jogok elismerése, tiszteletbentartása és evégből intézményi biztosítása azon egyedüli mód, amellyel a kiegyezéssel létesített jogrend előnyeit, a közjogi béke áldásait élvezni képesek leszünk; ezért megadjuk a királynak, mi a királyé — a népeknek, mi a népeké; a különböző ajkú népek jogegyenlőségén alapuló közszabadság azon erős talaj, amelyen fel kell építeni ama sziklavárat, amely képes lesz a hazát minden veszélytől megóvni.“^{*)})

Elég sajnálatos, hogy a nemzetiségi képviselők nem méltányolták a magyarság és különösen vezetőinek jó szándékát és az új szabályozásban az eddigi helyzettel szemben mutatkozó nagy előnyöket; megmaradtak a kisebbségi javaslatban kifejezett merev elvi állásponton, pedig tudniok kellett, hogy azt a nemzet nem teheti magáévá. így — amíg a társországokra a horvátokkal az 1868: XXX. tc.-ben sikerült megegyezéssel megállapodást létesíteni —, addig az anyaországra ily megegyezés nem sikerült és az 1868: XLIV. tc. csak a magyarság egyoldalú, de bőkezű megoldását foglalta törvénybe. A nemzetiségek elzárkózásának kétségtelenül maradtak vissza hátrányos hatásai; a magyarságnál jelentkező elkodvetlenedés talán hozzájárult a törvény időnként lazább szellemű végrehajtásához, míg a megállapodás a magyarságot a törvény messzemenő végrehajtására, sőt talán a nemzetiségi igények további fokozatos elismerésére vezethette volna. Mégse hisszük, hogy a megegyezés hiánya a trianoni csapás előkészítésében szerepet játszott volna; hisz a horvátokkal való béke sem hátráltatta el a társországok későbbi elszakadását.

Ami már most az 1868: XLIV. tc. rendelkezéseit illeti, azoknak alapját a törvény bevezetése szerint az „egységes politikai nemzet“ fogalma teszi. Amíg a kisebbségi javaslat szerint az államban hat „országos nemzet“ él, addig a törvény egyetlen politikai nemzetet ismer, amelynek az ország minden polgára nem-

*) Idézve *Argus: Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei*, 1908. 12. I.

zetiségre való tekintet nélkül tagja. Ez az egységes és oszthatatlan nemzet a magyar, amely így természetesen nem szorítkozik a magyar anyanyelvűekre, tehát a magyarságra, hanem felöleli a nemzetiségeket is. A nemzetet tehát politikai értelemben nem az azonos nyelv, még kevésbé az azonos faj teszi, hanem a magyar szentkorona tagsága, illetőleg a honpolgárság. Amint a nemességhez 1848 előtt nemessítések folytán tömegesen tartoztak nem magyarok is, az 1848. évi reform a magyarságnak és a nemzetiségnek addig politikai jogok híján lévő tagjait egyformán vonta be a politikai nemzet körébe. A „politikai nemzet“ felépítéséért egyúttal az egymásra utaltság és összetartozás tudatát volt hivatva ápolni és erősíteni a Kárpátok völgye népeiben, míg a kisebbségi javaslat által tervezett nemzetekre tagozás az elválasztás és szembeállítás célját mozdította volna elő.

A „politikai nemzet“ felépítés az 1868. évi törvényben nem új elgondolás és nem mesterséges alkotás. Egyenes folytatása az ismételten használt „natio Hungarica“ kifejezésnek, amely szintén sohasem volt faji vagy nemzetiségi fogalom, hanem politikai beállítás. A politikai nemzet kifejezés híven alkalmazkodik a szent korona-tanhoz, amely a szent korona országainak népeit jogi és politikai egységbe kapcsolja. *Rosenmann* Magyarország közjogáról 1791-ben latin nyelven írt művében mondja, hogy király és nemesség egy politikai testet alkot: „Regni Hungariae corpus politicum“. *Szabó* Béla 1848-ban írt közjogi munkájában*) a nemzetet „politikai“ társulatnak minősíti; szerinte az állam allhat egy nemzetből és több népből vagy csak több népből, de több nemzetből nem; az a kísérlet, hogy egy állam több nemzetből álljon, csak szemfényvesztés lehet s vagy az egyik nép lesz uralkodóvá vagy valamennyi néppé válik; több népből álló állam erőssé csak akkor lehet, ha nemzeti államot, azaz politikai egységet alkot. Látjuk tehát, hogy a nemzetfogalomnak politikai irányú kiképzésére az előfeltételek irodalmilag is adva voltak. De *Deák* Ferencé, a haza bölcsé az érdem, hogy a politikai nemzet fogalmát végleg megrögzítette és a nemzetiségi törvény alapjává tette

A magyar nemzet mellett az 1868. évi törvényhozás még egy politikai nemzetet ismert el. A társországokkal kötött egyezményt becikkelyező XXX. tc. 59. §-a szerint Horvát-Sziavonországok „külön territóriummal bíró politikai nemzet“. A társországok területén az egyezmény szerint a törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás nyelve a horvát; e területen még a közös kormányzat hivatalos nyelve is a horvát; a horvát a közös hatóságokkal való érintkezés nyelve; a közös törvényeket horvát szövegben is kell adni és a társországok képviselői a közös országgyűlésen a horvát nyelvet is használhatják (56-60. §§)

Az anyaországban lakó nem magyar ajkú állampolgárok

*) A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiái állása a pragmatics sanctio szerint.

„nemzeti“ különállást nem élveznek, ezekre az 1868: XLIV. tc. ismételtelen (így a bevezetésben, az 1., valamint a 26. és 27. fokban) nem a nemzet, de a „nemzetiség“ megjelölési használja, ami azonban nem akar lefokozást jelenteni. A nemzetiség kifejezés akkor az anyanyelvi különbségek megjelölésére használt fogalom volt és a magyar anyanyelvűekre a közhasználatban és a törvényben is épügy alkalmazásban volt, mint a nem magyar ajkúakra. Ezért a törvény az 1. §-ban a nem magyar ajkúakat „más nemzetiségnek“, a bizottsági jelentés pedig „különajkú nemzetiségeknek“ nevezi. Jellemző, hogy Récsi Emilnek „Magyarország közjoga“ címmel 1861-ben megjelent munkája a „Nemzetiség“ című szakaszban a magyar nyelv jogaira vonatkozó szabályokat ismerteti. *Széchenyi, Eötvös* és *Kossuth* is a nemzetiség szót egykép használja irataiban a magyar és többi népre.*) Csak később alakult át ez a „nemzetiség“ fogalom a közhasználatban úgy, hogy „nemzetiségek“ alatt gyakran csak a nem magyar ajkú állampolgárok csoportjait értették; ez a tanulmány is rendszerint így értelmében használja. A kifejezés értelmének ilyen átalakulása hathatott közre abban, hogy az első világháború után a nem magyar ajkúakra a „nemzeti kisebbség“ kifejezés kezdett alkalmazásba jönni.

A nemzetiségek az 1868. évi törvényben felsorolva nincsenek. A kisebbségi javaslat a nem magyarajkúak közül öt népet akart kiemelni és a magyarral egyenrangúvá tenni, nevezetesen a román, szerbet, szlovákok, orosz és németet. A törvény így felsorolásba nem bocsátkozik és semmiféle nemzetiséget a nemzetiségi jogokból ki nem zár. A legtöbb nemzetiségi jog még az elszigetelten élő nemzetiségi polgárt is megilleti, egyes jogok gyakorlása viszont ahhoz a feltételhez van kötve, hogy az illető testületben az illető nemzetiség egyötöd vagy fele arányban el legyen terjedve (pl. 2. és 20. §.), illetőleg hogy az illető területen a nemzetiség nagyobb tömegekben éljen együtt (pl. 17. §.).

A nemzetiség az 1868. évi törvény szellemében nem külön testület, nem jogi személy, nincs külön területe és külön önkormányzata, de a meglévő önkormányzati intézmények: a törvényhatóságok, községek, egyházak és egyesületek a nemzetiségeknek is rendelkezésükre álltak és módot adtak arra, hogy elterjedtségük arányában nemzetiségi igényeiket a közigazgatásban és közoktatásban érvényesítsék. Többet tulajdonképpen a nemzetiségek részéről előterjesztett kisebbségi javaslat sem kívánt, csak a vármegyéék területét szerette volna a nyelvhatárok szerint kikekinteni.

A törvény címe: „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“ nem azt akarja kifejezni, hogy a nemzetiségek, mint külön közjogi testületek a magyar nemzetiséggel egyenjogúak; hiszen ilyen különleges helyzetet jogilag a magyar nemzetiség sem élvez és

*) Erre adatok „Politikai nemzet, népi nemzet“ c. tanulmányomban (Egyetemi nyomda, 1939.).

így az azzal való egyenjogúsítás gyakorlatilag mit sem jelentene. A törvény nem a nemzetiségeknek, de a különféle nemzetiségű állampolgároknak ad egyenjogúságot és ezzel lényegileg az állampolgári jogegyenlőség elvét alkalmazza a nemzetiségi síkra. A bevezetés kimondja, hogy a hon minden polgára nemzetiségre tekintet nélkül a nemzet egyenjogú tagja; a 27. §. még külön hozzáteszi, hogy a hivatalok betöltésénél a nemzetiség nem képezhet akadályt, sőt a kormány köteles gondoskodni, hogy a különféle állásokra a különböző nemzetiségekből alkalmaztassanak megfelelő emberek.

A törvény előtti egyenlőség megvalósítása a nemzetiségekhez tartozó polgárok részére általában nem kíván külön részletes szabályozást; elég annyit megállapítani, hogy az állampolgárok minden joga részükre azonos feltételek mellett rendelkezésre áll és a velük való bánásmódban a nemzetiség nem játszhatik szerepet. Eüvedül a nyelvhasználat tekintetében kellenek további szabályok, minthogy az anyanyelv használatára vonatkozó jog a nem magyar anyanyelvűeknél a dolog természete szerint nem lehet oly korlátlan, mint a magyaroknál. A magánéletben, irodalomban, gazdasági életben, egyesületekben az anyanyelv használatát a törvény nem korlátozza, de a közéletben kénytelen bizonyos határokat megvonni, hogy az „ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége és az igazság pontos kiszolgáltatása“ hátrányt ne szenvedjen. Ezeknek a határoknak megállapítása teszi ki tulajdonképp a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény anyagát.

Nincs itt helyünk arra, hogy a 29 szakaszból álló törvényt a maga részleteiben ismertessük, csak röviden kívánjuk összefoglalni fontosabb rendelkezéseit. A törvény szerint az országgyűlés, a kormányzat, a királyi bíróságok és a törvényhatóságok hivatalos ügyviteli nyelve, az egyetemen az előadási nyelv a magyar. Azonban a törvényeket minden nemzetiség nyevén is ki kell hivatalos fordításban adni; a községek, egyházak és egyesületek ügyviteli nyelvüket maguk állapítják meg; a törvényhatóságok, községek és egyházak gyűlésein mindenki anyanyelvén szólalhat fel; a törvényhatóságban és községben a jegyzőkönyvet a tagok ötödének óhajára ezek anyanyelvén is vezetni kell; minden polgár saját községéhez, törvényhatóságához és egyházi hatóságához, községi bíróságához és a kormányhoz anyanyelvén fordulhat; más hatóságokhoz, illetőleg a többi alsófoku bíróságokhoz vagy az állam hivatalos nyelven vagy az illető területen elfogadott jegyzőkönyvi nyelven folyamodhat; a hatóságok a beadványt az ügyviteli nyelven intézik el, de a felekkel való érintkezésben lehetőleg azok nyelvét használják és a határozatokhoz az anyanyelven való fordítást kell csatolni; az alsófokú bíróságoknál a tárgyalás, a jegyzőkönyv és az ítékezés nyelve a törvényhatóság bármely jegyzőkönyvi nyelve is lehet. Az ügyviteli és jegy-

zökönvi nyelveknek legalább párhuzamos használata lehetséges a polgári és egyházi hatóságoknak egymással és a kormánnyal való érintkezésében is. E szabályok végrehajtásának biztosítására a bírói és közigazgatási hivatalokra a szükséges nyelvekben jártas egyéneket kell alkalmazni, ilyenek hiányában tolmácsot kell igénybe venni, a felsőbbíróságoknál pedig a szükséghez képest államkoltságon hites fordítókat kell alkalmazni. Az iskolaállítás joga az egyházakat, községeket, egyesületeket és magánosokat is megilleti; ezen iskolák tanítási nyelvét az alapítók határozzák meg és ily iskolák a közoktatási szabályok betartása esetében az állami iskolákkal egyenjogúak. Az állam a saját tanintézetében is köteles gondoskodni arról, hogy a nemzetiségi vidékeken a lakosok „anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, ahol a magasabb akadémiai képzés kezdődik“; azonfelül az egyetemen a nemzetiségi nyelvek részére tanszéket kell állítani. A nemzetiségSk irodalmi, tudományos, művészeti, gazdasági célokra egyesületeket alapíthatnak, pénzalapot gyűjthetnek és azt a kormány felügyelete mellett nemzetiségi igényeiknek megfelelően kezelhetik.

A csak vázlatosan ismertetett rendelkezések is eléggé igazolják, hogy a magyar törvényhozás a nemzetiségi igények kielégítésében már ezelőtt 75 évvel önként mily messzire ment el. Valóban mintaszerű törvényt alkotott, amely évtizedekkel megelőzte korát. Ennek tálán legkifejezőbb igazolását adhatjuk, ha az 1868. évi magyar törvény szakaszait összevetjük az első világháborút befejező szerződések u. n. kisebbségi rendelkezéseivel. E szerződéseknek egyik nagy reklámmal előkészített és alapvető, része volt tudvalevőleg „a kisebbségek védelme“; olyan új programm gyanánt állították be, amely a területi rendelkezések el nem kerülhető visszásságait ellensúlyozza, amely az eddig elnyomott nemzetiségeket emberi léthez segíti. Mégis tulajdonképpen milyen szegényes ez a több mint félévszázaddal később alkotott szabályzat az 1868. évi magyar törvényhez képest.

A trianoni szerződés kisebbségi rendelkezései (55., 58. és 59. cikkek) ugyanazon alapelvekből indulnak ki, mint a magyar törvény; az állampolgári jogegyenlőség, a kisebbség tagjaival való egyenlő bánásmód, az államnyelv elismerése, a kisebbségi nyelveknek a magán- és üzleti életben való szabad használata, iskola-állítási és intézménylétesítési jog. Ami azonban már a kisebbségi nyelveknek a hivatalos életben és közoktatás terén való használatát illeti, itt a szerződés csak azt írja elő, hogy a nem magyar anyanyelvű állampolgárok a bíróságok előtt és az oktatás tekintetében nyelvük használatára megfelelő „könnyítéseket“ kapjanak; az állami iskolák közül az anyanyelven való oktatás a jelentékeny arányban együttlakó nemzetiségeknél csak az elemi iskolákban van előírva és itt is kötelező tárgy a magyar nyelv. Látuk, hogy a magyar törvény a közigazgatásban és a középfokú oktatásban is biztosította a nemzetiségi nyelvek jogait és így a

trianoni szerződés ránk kényszerített rendelkezései szigorú végrehajtás esetében tulajdonkép nem haladást, de visszaesést jelentettek volna. Az pedig közsímert, hogy a szomszéd államok az elszakított magyarságnak még ezt a korlátozott védelmét sem adták meg és a kisebbségi panaszok a Nemzetek Szövetsége Tanácsánál sem vezettek eredményre, Genfben még a beolvasztási politikának is erős visszhangja volt (Mello Franco). Nem hallgathatjuk el azt a megjegyzést, hogy a hatalmas Népszövetség vezetőivel szemben mily gigantikus erkölcsi magaslaton állottak a nemzetiségi kérdésben a XIX. század derekán a kis magyar állam politikusai: *Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Kemény, Deák*.

De ha méltán emeljük ki nemzetiségi törvényünk rendkívüli értékét, a tárgyilagosság érdekében viszont nem hallgathatjuk el, hogy a törvény végrehajtása egyes vonatkozásokban elakadt. Már a vármegyei bíróságoknak királyi bíróságokká való átszervezése az igazságszolgáltatás terén majdnem általánossá tette a 13. §-ban előírt magyar nyelvet; a nemzetiségi nyelvek használata csak a községi bíróságok előtt maradt érvényben. Az 1879: XVIII. tc., továbbá — a nemzetiségi törvény és az 1868: XXXVIII. tc. rendelkezéseit kiegészítve — a magyar nyelvet minden népoktatási és tanítóképző intézetben kötelező tárggyá tette és *Apponyi* ú. n. iskolatörvényei (1907: XXVII. és 1908: XLVI. tc.-kek) ezt a reformot még megerősítették annyiban, hogy a magyar nyelvet nem megfelelően tanító iskolákat az államsegélyből kizárták. De a nemzetiségekre talán leginkább hátrányos az volt, hogy a kormányok elmulasztották kellő számban nem magyar tannyelvű középiskola felállítását. Kormányaink nemzetiségi politikáját bizonyos bizonytalanság és ingadozás jellemezte és a becsületes végrehajtásra igyekvő korszakokat időnkint olyanok váltották fel, amelyek tökéletlenebb végrehajtással is megelégedtek (*Tisza Kálmán, Bánffy Dezső*); nem minden magyar nemzedék emelkedett az 1868. évi nemzedék magaslatára s nem egyszer hallatszottak nyíltan is hangok a nemzetiségi törvény nemzeti szempontból hátrányos túlzásairól.

Mégis meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségek helyzete más államokkal összehasonlítva mindenkor előnyös volt. A nemzetiségi törvénynek megvalósított rendelkezései is még mindig felülmúlták az Európaszerte szokásos és a trianoni parancs által előírt mértéket; különösen pedig össze nem hasonlítható a Magyarországon élő nemzetiségek helyzete azzal a megalázó embertelen bánásmóddal, amelynek a Trianon által elszakított magyarság minden államban ki volt téve. A magyar törvény végrehajtásának időnkinti hiányosságait érthetővé és menthetővé teszi a legtöbb államban jelentkező nacionalista irányzat és az a hátrányos körülmény, hogy a közös hadsereg nyelve tekintetében nem sikerült engedményt elérni; a katonai szolgálat németesítő hatá-

sát a közvélemény legalább az iskolában szereltté volna ellensúlyozva látni.

Hogy az iskolai oktatás terén — a reánk szórt rágalmak ellenére — a nemzetiségeknek mily páratlan előnyös helyzetük volt, azt igazolja, hogy 1879-ig nem volt törvény, amely a magyar nyelv kötelező oktatását az elemi iskolákban előírta volna. Az állam maga még nem tartott fenn iskolát, az iskolafenntartó egyházak pedig maguk állapíthatták meg a tanítás nyelvét. Csak 1777-től 1806-ig volt kötelező a német nyelvű tanítás, illetőleg a német nyelv tanítása. így állt elő az a helyzet, hogy *Benisch* Artur adatai szerint*) ,1869-ben a 13.798 elemi iskola közül csak 5818-ban volt magyar a tanítási nyelv és még 1451 iskolában tanították a magyar nyelvet is; a többi iskola kizárólag nemzetiségi iskola volt és ezt az arányt még rontja az a körülmény, hogy a kimutatásban az akkor még külön kormányzott határőrvidék majdnem tisztán nemzetiségi jellegű iskolái nem szerepelnek.

Ez az arány később sem változott lényegesen s a változást is inkább csak az érdekelt lakosság kérése okozta. Az állam iskolátállító tevékenysége csak lassan, szerény keretek közt indult meg, a magyar nyelv tanítását előíró 1879: XVIII. tc. pedig jórészt a papíron maradt. *Benisch* adatai szerint 1896-ban a 16.238 iskola közül 5994-ben volt a magyar tanítási nyelv és még 2824-ben tanítottak magyarul is; bár 1882-től tanítói oklevél csak a magyar nyelvet elsajátított jelöltnek adható ki, még 1889-ben is 1954 tanító vagy egyáltalán nem vagy csak kevésbé tudott magyarul. Különösen a német és a szlovák nyelvű iskolák jelentékeny hányada tért át minden hatalmi nyomás nélkül a magyarul vegyes oktatási nyelvű iskolatípusra, amit a lakosság érdeke tett indokolttá.

A felekezeti iskolák állami támogatásban való részesítése lett volna eszköz arra, hogy a magyar nyelv kötelező tanítását és a nemzeti szellemű oktatást előíró törvény végrehajtása biztosíttassék. Azonban a felekezetek részben jó ideig nem kértek államsegélyt, másrészt az állam a segélyt rendszerint a feltételek híjján is kiutalta; így a hírhedt Lex Apponyi (1907:XXVII. tc.) alapján tanítóelbocsátás vagy államellenes üzemek miatt iskolabezárás vagy egyáltalán nem vagy csak egészen elszigetelt esetekben fordult elő. Sőt ez a liberálisan kiutalt államsegély lehetővé tette, hogy különben életképtelen nemzetiségi iskolák sokszor oly vidékeken is fenntartassanak, ahol a tanulók túlnyomó többsége csak magyarul tudott, tehát az állami támogatás az asszimilációt ép akadályozta.

Az állami iskolák szaporodása sem sértette a nemzetiségek jogait; egyrészt a törvény szerint a felekezeti iskola államsegélyét

*) Nemzetiségi iskolák Magyarországon (1868-1914.). Kisebbségi körlevél VII. évf. 203-215. l. A következőkben átvettük *Benisch* adatait és gondolatmenetét

akkor sem szabad megvonni, ha az állami iskola a község valamennyi tanköteles gyermekét befogadhatná, másrészt az állami iskolában is az anyanyelven történik a hittan, sok helyen az írás-olvasás tanítása és az anyanyelv természetesen kiegészítő tanítási nyelv.

A középiskolákban 1844-ig a tanítási nyelv a latin volt; a magyart csak 1790 óta tanították mint rendkívüli, majd mint rendes tárgyat, 1850-től 1862-ig a tanítási nyelv a német volt. Az 1868. évi törvények biztosították a gimnáziumokra is az iskola-fenntartó nyelvmegállapítási jogot. 1883-ban Benisch szerint 119 magyar, 47 vegyes és 12 nemzetiségi tanítási nyelvű középiskola működött. Az 1883: XXX. tc. tette csak kötelezővé a középiskolákban a magyar nyelv tanítását. Kétségtelen, hogy a magyar állam nem gondoskodott elegendő számú nemzetiségi tannyelvű középiskola felállításáról, de egyrészt a középiskolákba igyekvő nem magyar anyanyelvűek száma aránylag nagyon csekély volt, másrészt az ily irányú igényeket a meglévő felekezeti iskolák nagyrészt kielégítették és végre a nemzetiségek elszórt telepedési viszonyai a nemzetiségi középiskolák szervezését meg is nehezítették. Különben állandó volt a panasz a nemzetiségi középiskolák hazafiatlan szelleme miatt is; a szlovákoknak 3 különben rendkívül gyéren látogatott gimnáziumát 1874-ben államellenes magatartásuk miatt be kellett zárni.

Mindezek folytán meg lehet állapítani, hogy ha történtek is mulasztások a nemzetiségi iskolaügyben, a magyar iskolapolitikát mégis inkább megértő szellem, sőt gyakran elnézés jellemzi minden esetre pedig össze sem lehet hasonlítani az utódállamok türelmetlen és kíméletlen iskolaügyi rendelkezéseivel.

Azt is meg kell állapítani hogy az első világháború óta kormányaink kiküszöbölték a törvény végrehajtásának hiányosságait. A 4044/1919. és 4800/1923. M. E. sz. rendeletek helyreállítják a nemzetiségi nyelvek jogait a bíróságok előtt és a középfokú oktatásban is, sőt újabb rendeletek még több tekintetben túlmennek az 1868. évi törvény kívánalmain és pl. a népiskolákban már 20 gyermek gondviselőinek óhajára biztosítják az anyanyelvi ismeretek tanítását, 40 nemzetiségi gyermek esetében pedig a tanítás az állami iskolákban is már teljesen anyanyelvükön történik. Újabb törvényeink ki is egészítették a nemzetiségi törvény szabályait: így az 1924: II. tc. a nemzetiségi nyelvet el nem sajátító tisztviselő áthelyezését vagy nyugdíjazását írja elő, az 1941:V. tc. pedig minden állam közt elsőízben helyezi büntetőjogi védelem alá a nemzetiségi érzületet. A közvélemény általában újra a legnagyobb megértéssel fordult a nemzetiségek felé és *Teleki Pál* gróf nemzedéke méltónak mutatkozott nagy elődeihez.

Mikor a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény háromnegyed százados jubileumát üljük. megnyugvással, állapíthatjuk

meg az ellenünk szórt vádak alaptalanságait; büszkén hivatkozhatunk ennek a kis nemzetnek magas kulturális színvonalára, amely a nemzetiségi kérdés korai szabályozásában és megértő kezelésében is megmutatkozott. Nincs még nép Középeurópa területén, amelytől a nemzetiségekkel szemben hasonló méltányos és jogtisztelő bánásmódot lehetne várni; egyedül a magyar alkotmány teszi lehetővé a maga szabad intézményeivel a Kárpátok völgye népeinek békés együttélését.

Egyed István dr